

ԴՐԱՆՍԻԼՈՒԱՆԻՈՅ ԵՂԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼԻՍ

ԲԱՂԱԲԻՆ ԱԶԳԱՅԻՆ

ԱՅՆ ԵՒ ԱՅՆ ՕՐԵՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՔԷՊԷՏ եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ օրէնսգիր ժողովոյն, կանոններէն, կանոնադրութիւններէն ու օրէնքներէն խել մը բան հաղորդած եմ ուրիշ առթիւ ընթերցողաց (1)։ Սակայն եթէ միտ դրուած է, անոնք մեծաւ մասամբ մասնաւորաց նկատմամբ եղած ու դրուած օրէնքներ ու կարգադրութիւններ էին, ու վարչութեան հետ միայն անուղղակի կերպով յարաբերութիւն ունէին։ Այսպէս էին, օրինակի աղաքաւ, գաւազան կրելու, եկեղեցի երթալու, զինի խմելու, զգեստ հագնելու և այլն, կանոնադրութիւնները։

Այս առթիւ կ'ուզեմ անանկ օրէնքներ ու կանոնադրութիւններ յառաջ բերել, որոնք վարչութեան ու հասարակութեան հետ ուղղակի և մերձուստ յարաբերութիւն ունին։ Ուստի և խնամակալութեան կամ լաւ վարչութեան պատկանեալ օրէնքներ են։

Ասոնց կարգը կրնանք դասել, ի մէջ այլոց։ — 1. Թէ ի՞նչ ըլլալու էր, այն ստակներով, որ պատժուած անձինքներէն քաղքին արկղը կը մտնէր։ — 2. Թէ ի՞նչ օրէնք կայ այն քաղաքացւոյն համար, որ պարտք ունի. և վճարել չուզելով՝ խնդիր դատատանի առջեւ կ'ելլէ։ — 3. Այս կարգի մէջ են։ 3. Վարչութեան՝ առողջապահութեան ու հասարակաց սպահովութեանը համար դրած օրէնքները։ — 4. Ի՞նչ օրէնքներ ու կանոններ կային առեւտրոյ վրաններուն համար։ — 5. Թէ օտարազգի ծառաներն ու գեղացիք, ի՞նչ նաւրայ բռնելու և ինչպէս վարուելու էին իրենց տէրերուն և ազատ քաղաքացւոց հետ։ — 6. Ինչ պայմաններով ու հակոդութեամբ պէտք էին շինուիլ տներն ու ցանկապատերը։ — 7. Ի՞նչ օրէնքներ ու սովորութիւններ կային քաղքին մեծ ու պզտիկ կնիքը գործածելու նկատմամբ։ — 8. Կանոնադրութիւն այն ծառայից համար, զորոնք իրենց տէրերը վճատած եւ կամ որոնք իրենց տիրոջմէն փախած են։ — 9. Օրէնքներ վարձակալաց ու աւարառուաց համար։ — 10. Թէ մտավանտըք երբ, և ինչ տեսակ միս կրնային ծախել և ո՛րչափով, և այլն, և այլն։

Արդ ասոնց վրայօք եղած օրէնքներն ու կարգադրութիւնները կ'ուզեմ

ընթերցողաց առջև դնել, ժամանակագրական կարգաւ, այնպէս, ինչպէս որ աստնք, գրուած ու անցուած են պաշտօնապէս քաղաքային ժողովքներուն ար- ձանագրութեանցը մէջ :

*
* *

Քաղքիս ամենէն հին արձանագրութիւններն աչքէ անցընելով՝ կը գրա- նենք թէ, արդէն անցած դարուն առաջին կիսուն մէջ. — 1729. — կամ թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հիմնադրութենէն շուրջ 50 տարի ետքը, կային խել մը, վարչութեան հետ ուղղակի յարաբերութիւն ունեցող օրէնքներ :

Այսպէս, օրինակի աղազաւ, երբ խնդիր ելաւ, թէ ի՞նչ ընէ հասարակ- ութիւնն այն ստրկներուն հետ, որոնք ատեն աստե՛ն կը քաղու էր պահքի և ուտիքի համար. — վարչութիւնը կ'որոշէ թէ, այն դրամները կնքուին մին- չև որ Երեւանցոց ու Ճուրճուցոց իմաց տան, որովհետև Եղիսաբեթուպոլսեցիք նաև գիտնալ կ'ուզէին, թէ այս երկու քաղաքները, ասանկ բաներու հա- մար, ժողովրդեան վրայ տուգանք կը դնե՞ն, որպէս զի այնուհետեւ իրենք ալ ըստ այնմ ընեն :

Դաշնագրով՝ պարտք կամ փոխ և կամ գրաւական առնողն, եթէ ժամա- նակին վճարել, կամ հատուցանել, կամ ետ տալ չ'ուզէր, ու խնդիրը դա- տաստանի առջև ելլէր, այն ժամանակ պարտապանը՝ դատաստանը կորսնցը- նելէն ետեւ, ծախքերն ալ վճարելու էր : Յաջորդ՝ բաւական խելքի պատ- կող հետեանքով կ'եղարկացընէ ըրածն՝ օրէնսդրութիւնը : Որպէս զի, կ'ըսէ, այս տեսնելով մարդիկ, զգուշանան ու չգտնեն պատճառ ըսելու թէ, թող զիս դատաստանի առջև տանի. մինչև այն ատեն չեմ հատուցաներ :

Նմանապէս, տէրն, որ իր ծառան կամ աղախինը դատաստանի առջև տանէր, ու դատաստանն այնպէս գտնէր որ իրաւունքը ստորակարգելոյն է, սէրը կրելու էր դատաստանին ամէն ծախքերը :

Ահա այս օրինաց վրայօք ձեռուրնիս ունեցած քննադիրները :

« 1729 փետ. 29.

Խորհուրդ արինք ճուրճութիւն քաղած ըսողինու սէպն, օր քաղվեցաւ պաս ու ուտիք սէպն, թէ մնայ քիչմի ժամանակ հօհրի տակ, մինչև իմաց անինք կերուցոցն, ճուրճուցոցն, թէ ինչպէս օր հետ հասարակաց է էղիլ կապն, նայ այնպէս իմաց անինք, օր տեսնունք թէ նաքալ կուճուրութիւն ըզելն թէ չէ. որ անոր զօրայ մինք ալ կարաւարովինք, չէ ընտօր օր հասարակօլ է- ղիլէ կապը, նայ այնպէս կ'ուզինք, օր հասարակըն պատճըլի, որն օր չի բռնիլ զկապն » :

« 1731. ունիսի. 1ին.

Փիտացվի, որ այսպէս խորհուրդ արինք, օր օլօլ ըսողի կամ մանօղ ար-

նուր մարդովէ ուղարխս¹ տայ, թէ Աստուած յիտար օր դատաստանով ըլար վնարք, նայ ինքը վիճարէ զամենայն խարճն, նայ մինը ալ այնպէս գլխանք, օր վօլ բնասօր կապովի գրով, նայ այնպիսի վրայ մնայ: Դարձեալ, թէ օր գտովէր ա անպէս մարդ մը, օր երկու երեք մաճրի փոխ արնուր ու չուկենար տալու, արանձ գատասպան ու զարխն ալ չուզէնար, այլ վի ինքն տայ զգատասպանին խարճը, օր օգկաներն ալ տեսնելով, չի խելցընուն զմարդիկը, թէ թօղ գատասպան քաշէ գիս, ինչուր ի անժուրը չիմ իտալ »:

Կրնանք ենթադրել թէ Եղիսարեթուպոլսոյ աներն, ի սկզբան անդ, ուղղորմելի պղտի խրճիթներ եղած պիտ' որ ըլլան, փայտաշէն ու կաւածեփ: Ուստի եւ չէ թէ կաւարով (Schindel) կամ կղմինտրով, այլ մարացորենի կոթունով, յարգով ու եղէգով ծածկուած: Ժամանակ անցնելով՝ տներն սկըսան աւելի կարգաւորեալ շինուիլ ու փայտաշէններն՝ եղան քարաշէն: Այնուհետեւ ամէն տեղւոյ վրայ ու ամէն տեսակ տուն չէր կրնար շինուիլ: Տուն շինել ուղղով՝ վարչութեան իմաց տալու էր, և վերատեսչութիւնն իւր կողմանէ վերակեցու կամ հսկող մը կը խրկէր, նայելու համար, որ ըստ պատշաճի և ըստ օրինի կը շինուի շէնքը:

Որոշում մըն ալ կը գտնենք 1731 էն, որուն համեմատ, կ'արգելուի թէ տներն անկից ետքը յարգով կամ մարացորենի կոթունով ծածկուին: Նոր կանոնադրութեան համաձայն, տան վրայ կեցած յարգածածկը փտտելէն կամ հովը զանիկայ բանալէն ետեւ, ալ պիտի չնորոգուէր, հապա տախտակով կամ կաւարով պիտի զոցուէր: Այս կարգադրութիւնը, թէ աղքատի ու թէ հարստի համար պարտաւորիչ էր: Օրէնքին դէմ ընողը 12 ֆիօրին տուգանք պէտք էր վճարել, իմացուելէն կամ տեսնուելէն անմիջապէս ետքը:

Բայց որովհետեւ գտնուեցան անանկ աղքատ մարդիկ, որ ի վիճակի չէին իրենց տներն անմիջապէս տախտակով ծածկելու, խնդրեցին վարչութենէն, որ շնորհուի իրենց թէ անկից ետքն ալ յարգով կարենան ծածկել տներն: Վարչութիւնն ըրաւ իրենց այս շնորհմունքն, բայց այն սեղմամբ, որ ներկայապէս յարգով ծածկուած տները կարենան մնալ այնպէս, սակայն նոր շինուելի տներն ամենեւին յարգածածկ չըլլան:

Ութը տարի ետքը — 1743ին, Սեպտեմբերի — այս օրէնքը սաստիկ տեղումեցաւ. ու սահմանուեցաւ, որ մինչեւ 1744 Ապրիլի, կամ շատ շատ Մայիսի վերջերը, ամէն մարդ իրեն տախտակ հոգայ ու անով իր տունը ծածկելու նայի, որովհետեւ այս բանիս հոգ չընողը հաստատապէս գիտնայ, որ քաղաքային որոշմունք է թէ վարչութենէն խրկուած մարդիկը՝ յարգով ծածկած տներուն վրայի յարգը վար պիտի առնուն ու տանաւերն ալ պիտի պատժեն:

Այս օրէնքին անընդմիջական գործադրութիւնը շատ զժուարթութիւններով կապուած էր. և ըստ հետեւորդի անմիջապէս գործադրելի չեղաւ. որովհետեւ

շատ անանկ խեղճ ու ողորմելի մարդիկ կային, որոնք իրենց տներն, օրինաց պահանջածին համեմատ որոշեալ ժամանակին տախտակով ծածկելու ի վիճակի չէին: Ուստի և վարչութեան աղերսագիր մը մատուցին, խնդրելով որ իրենց տարի մըն ալ ժամանակի միջոց տրուի, որ պատրաստութիւն տեսնեն. ու խնդրած ժամանակն անցնելէն ետեւ, անյապաղ կը կատարեն օրէնքին պահանջածը: Վարչութիւնը նկատելով իրենց ազգատութիւնը՝ զիջաւ այս բանինս. սակայն տարի մը չտուաւ, հապա միայն երեք տմիւ, սպառնալով՝ որ եթէ մինչեւ Յուլիսի կէսը — 1744 — տախտակով չծածկեն իրենց տները, զիսնան, որ տանիքը բոլորովին վար պիտի քաշուի ու իրենք խստիւ պիտի պատժուին:

Նոյն տարին, հոգ տարաւ քաղաքային վարչութիւնը նաեւ անոր որ լոնտոն ծխանները պարտ ու պատշաճ ժամանակին մաքրութիւն: Քաղաքը՝ սարքադին եւ իւր աղաներուն յանձնեց, որ ատեն ատեն քալեն ու նային, որ ամիսը զոնէ մէկ անգամ մը ծխանները մաքրութիւն: Ո՛ր տան մէջ որ այս բանին նկատմամբ անհոգութիւն կամ պակտութիւն մը զտնուէր, տան տէրը՝ 100 սորկի տուգանք կը վճարէր: Թէ որ սարքատան պատիժը գործադրելու յապաղէր, ինք պիտի պատժուէր 12 հունգարական ֆիօրինի:

Ասոնց վրայօք եղած օրէնքները յաջորդ կերպով անցուած են քաղաքային վարչութեան արձանագրութեանցը մէջ:

» 1735 ունիսի 8 .

Վասն քաղքին մէջ իւրթեւուն և չաթընուն ¹ դընէլու սէպն զիտացլի օր այսպէս հաստատեցինք, որ կենան 2 հոգի օգուլադօր ², որ տեսնուան թէ, օրն ինչպէս կու կցէ ու սուսկից կու զնէ զտունը. ու արանց օգուլադօր նաւն ամենեւին չիլայ սլօպօտ, ալ մէկին ալ: Ու վօլօր չի հնազանդէ ու սէպ չի դներ, նայ այնպիսին պիտայ զնուրումն անպատճառ: Եւ զիտացլի օր, ունէնան պարտականութիւն տալու ա. ա. շիշտակ ³ օպուլասնիուն, ամէն մէկն »:

» 1734 ուլիսի 20 ին Էպաշֆալօմէ եղաւ.

Խորհուրդն, օր այսօրվանէն ամենեւին ալ շատ ծեղ կամ ժուք ⁴ չի դրլի. ու օր տունը օր թէ փաթի, կամ թէ քամի բանայ նայ, բաց մնայ. ու ամենեւին ծեղ չի դնեն, զարասօր ⁵ տաղսակ ու շնտեկ ⁶, թէ աղքատ, թէ

1. Զաթան. Դրանսիլուանիայի հայոց լեզուաւը կը նշանակը՝ ցանկ. ցանկապատ:

2. Վերատեսուչ. հսկող. լատ. է:

3. Վեց-տասը սանդիմի հաւասար:

4. Վարաբէն է, կը նշանակէ, եզրպտացորենի կոթուն:

5. Միայն, պարզապէս:

6. Zsöndöly. հունգարերէն է. փոքրիկ տախտակ, կաւար կը նշանակէ:

խոճայ : Ու լիւօր քաշէ ¹ զաղտուկ ու գտլէր, նայ անպատճար 12 մածարի ճուրում պի տայ, զան օրն, օր օրն գտլի ու իմացի, անպատճառ :

Դարձեալ էրկուսումն եկան քաղաքն ու ինչորեցին օր զհին շէնքն թողունք օր ծածկին, նայ այս տարալայ թողանք, օր զհին շէնքերն ծածկին, տարը նոր շէնքերն ամենեւին ըլլօպօտ ² չիլայ ծէղով ծածկելու :

» 1743 Սեպտեմբ. 9ին Էլիզաբէդան .

Վասն տներուն սէպը, ծեղէ ծածկած, որն որ կան քաղքին մէջ նայ, հասդատեց Պատուելի քաղաքըն, որ ինչլան ի գալ գարնան, արբելի վերջն, կամ շատ ինչուանի մայիսի վերջն ունէնան ամէն մէկ քաղքըցին, ում տունը օր ծէղօլ է ծածկած նայ, ունէնայ տարտ տախղրկի ու շընտելի, օր ինչուան ի դերմինօլադ ժամանակը ծածկէ տախտըկօլ կամ շընտելօլ . զէ-
րայ չի ունէնայ տարտ նայ, գիտացի օր, զըրան Պատուելի Աղաչաներն բրիսղալ ³ այս բանիս վրայ, օր դերմինօլադ ժամանակին ունէնան քաշել տալու վար, զծէղէրը ու ալրբելու : Ու ասոր վրայ հասդատեցին և զրան զՊատուելի Աղաչայ Սարըսգան վէքիլ . ու թէ օր Աղաչայ Սարըսգան չի հասդատէր զվերոյ գրեալ բանն նայ, ունենայ 12 մածրի ճուրում տալու » :

» 1744 Մայիսի բրիմային .

Էկան ծէղօլ ծածկած տըներօլ մարդիզըն, տվան ինչտանձիայ նեւ . և ինչորեցին, օր տանք մեք զըլնածօլ իրենձ կրածիայ մէկ տարիմըն ալ, օր տարեն վրայ ունէնան հասդատութիւն տեսնելու ու ծածկին : Այսոր սէպն տեսնելով Պատուելի զըլնածըն զիրենց ողորմելութիւնը, ալաւ տէրմին քիչմալ իրենց, այսինքն ինչուանի մէտիաշի ամսուն շօգօտօլին, օր ինչուանի այն ժա-
մանակըն ունենան ամէն մէկըն անպատճար ծածկելու . ու չէնայ գիտնան օր, ամենեւին վար պի քաշին զամէն մէկին տանը ծածուկը » :

» 1744 Ունլարի 9ին :

Գիտացի օր հասդատեցին Պատուելի Աղաչաներն, հետ Աղաչայ Սա-
րըսղին, օր ունէնայ քաղքին մէջ քաշելու տըներուն միանքն նայելու հա-
մար. օր բանը հասդատվեցաւ և արվեցաւ Աղաչայ Սարըսղին և իւր աղա-
նուն, օր տարտ ունենան և քալին ամէն տմու մէկ անգամ . ու օր տանը
մօտ մըխանքը չիլայ չըրբած ("). նայ պի ճուրումվի այնպէս կազտան ⁴ 100
պանանօլ, ու ճուրումն պիլայ կէս մեծ դնածին ու կէսն Աղաչայ Սարըս-
ղինը » ։ —

1. Այսինքն՝ ծածկէ :

2. Szabad, հանգարբերէն բառն է, կը նշանակէ՝ ներեալ. թոյլ տուեալ :

3. Անտարակոյս՝ հսկող. վերակեցու. պիտի նշանակէ :

4. Հանգարբերէն բառ է, կը նշանակէ՝ տանտէր :

Ընթերցողք անշուշտ առիթ ունեցած են ուրիշ տեղ Դրանսիլուանիոյ Հայոց, շարքայի կամ տօնավաճառի վրաններուն վրայ կարդալու: — Ինչպէս որ յայտնապէս կ'երեւայ, մասնաւոր արտօնութիւն մըն էր, տօնավաճառներու ատեն, առեւտրոյ վրաններ կանգնել ու անոնց մէջ ներեալ առեւտրոյ նիւթերը ծախել: Այս բանս ընելու, ամէն ազգ ու ամէն մէկ մասնաւոր մարդ իրաւունք չունէր:

Աբաֆի Ա. և Աբաֆի Բ. Դրանսիլուանիոյ իշխաններուն, ինչպէս նաև կարօլոս Զ. կայսեր ու Մարիամ Թերեզիայ կայսրուհոյն արտօնութեանց կոնպակներուն հետևութեամբ. հրաման սրտեցաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայոց, որ տէրութեան օր և է կողմն ազատութեամբ առուստուր կարենան ընել: Վրան անունը՝ թէպէտ չի յիշուիր այն արտօնութեանց պատճեններուն մէջ. սակայն կ'ենթադրուի, որ ծախուելու ապրանքը տեղ մը պիտ'օր գետեղուէր, հովէ, անձրեւէ, ձիւնէ և այլն պահպանելու համար: Աս բանս, երկրին ընդհանուր սովորութիւնն էր եղած:

Շարայարելի

Ա. Փիփաս.

ԻԾԽԱՆԱՑ ԿՂԶԻՔ

(Տես յ'էջ 273)

— 200 —

ՌՈՍՄԱՆՈՍ Դիողինեսէն առաջ, որով այնչափ համբաւաւոր եղաւ Այլալեբալութեան վանքը՝ ուրիշ երեսելի անձինք ալ հոս բանտուած են:

Միքայէլ Ռանկապէին հրաժարուամբ և Լեոն Հայկազնոյն կայսրութեան յափշտակումը պատմեցինք: Այս վերջինս թէպէտ գէշ սկսաւ իր կայսրութիւնը, բայց մեծ կայսեր յատկութիւններ ցըցուց: Պուկարներուն յաղթեց, որոնց յարձակումները վերջին կայսերք չէին կրցած արգիլել, և օրք երկու անգամ իւր գահակալութեան պտեն եկեր էին մինչև Բիւզանդիոնի դուռը: Վերջապէս խաղաղութեան պայմաններ կնքեց անոնց հետ, որ իր մահուընէն վախճուն տարի վերջն ալ դեռ կը տւէր: Միայն այս գործոց համար՝ Լեոնի կայսրութեան ժամանակն՝ որ թէպէտ շատ քիչ տևեց, Բիւզանդիոյ պատմութեան մէջ արժանի է յիշատակութեան: Դժբաղդարար իր կործութեան և քաջութեան հետ՝ Լեոն ունէր նենգութիւն, տգիտութիւն, և վերջին աստիճանի աւելորդապաշտութիւն: Իւր խոստամանց հակառակ՝ մեծ պնդութեամբ